

UDK: 271.2-1
271.2-277.2
Pregledni rad
Primljeno: travanj 2021.

Predrag DRAGUTINOVIĆ

Pravoslavni bogoslovski fakultet Univerziteta u Beogradu
Mije Kovačevića 11B
SR – 11 060 BEOGRAD
pdragutinovic@bfspc.bg.ac.rs

LECTIO DIVINA U PRAVOSLAVNOJ PREDAJI I SUVREMENOJ BIBLIJSKOJ HERMENEUTICI

Sažetak

Ekvivalent metodi i iskustvu koji se opisuju s lectio divina kod latinskih autora u pravoslavnoj predaji bilo bi „duhovno čitanje“ Pisma. Ovakav pristup biblijskim tekstovima bio je u novovjekovnoj biblicistici osporavan, ignoriran i proglašavan premodernim i srednjovjekovnim. Međutim, okret k „sinkroniji“, u drugoj polovini XX. vijeka stavlja u epicentar čitaoca, iskustvo, srodnost čitaoca i teksta, aproprijaciju, odnos prema „stvari teksta“ i sl., i time vraća lectio divina u polje hermeneutičkih promišljanja. U pravoslavnoj predaji, kao i u suvremenoj pravoslavnoj biblicistici lectio divina ili „duhovno čitanje“ adekvatno je zahtjevu biblijskih tekstova, ne potire ispravno shvaćen historijski kriticizam, omogućava da glas tekstova iz daleke prošlosti nesmetano uprisutnjuje Boga kroz sve historijske epohe, kao i da komunicira suštinsku biblijsku poruku u Crkvi i društvu.

Ključne riječi: *lectio divina, pravoslavlje, duhovno čitanje, molitveno čitanje, suvremena biblijska hermeneutika*

„Jer ako je, kako kaže Pavao, Krist Božja snaga i mudrost Božja, a ako čovjek koji ne poznaje Pismo ne poznaje snagu i mudrost Božju, tada je nepoznavanje Svetoga pisma nepoznavanje Krista (*ignorantia scripturae, ignorantia Christi est*).“

HIERONYMUS, *In Isaiam, Praef. 1.2*

Uvod

U ovom kratkom i sadržajnom tekstu svetog Jeronima sažeta je jedna od osnovnih ideja patrističke hermeneutike: nepoznavanje Pisma je nepoznavanje Krista, odnosno: bez poznavanja Pisma nema kršćanske teologije. Ova ideja ima svoje korijene u samom Svetom pismu (u kontekstu recepcije Starog zavjeta u Novom, npr.), a ostvarivana je

neprekidno i u spisateljskoj praksi svetih otaca jer su oni uglavnom „pretraživali“ Pismo i tumačili ga u gotovo svim raspoloživim metodama i književnim formama ondašnjeg svijeta.¹ Poznavanje Svetog pisma bilo je karakteristično naročito za asketske krugove o čemu svjedoči i priča iz Paladijeva *Lavsaiika* o dvojici monaha koji su na putu do Skita napamet izgovarali Psalme, njih petnaest na broju, potom dugački Psalm 118./119., potom cijelu poslanicu Židovima, potom knjigu proroka Izaije i dio knjige proroka Jeremije, potom Evanđelje po Luki i Priče Solomonove (*Historia Lausaica*, 26,3).² Jedan od najuglednijih duhovnika suvremenog pravoslavlja, starac Siluan (+1938.), smatrao je da je Biblija do te mjere urezana u svijest Crkve da kada bi se desilo da ona bude izgubljena, mogla bi biti nanovo napisana; možda ne istim riječima, ali svakako istim Duhom.³

1. Pravoslavna biblijska hermeneutika

Teološki stav da je nepoznavanje Pisma zapravo nepoznavanje Krista, integralni je dio predaje Pravoslavne Crkve. On je u različitim historijskim periodima imao različite stupnjeve praktične primjene, nikad ne prestajući činiti osnovnu smjernicu pravoslavne biblijske hermeneutike, kao i pravoslavne teologije uopće. Razne historijske okolnosti uvjetovale su različite intenzitete prisutnosti Svetog pisma u crkvenom životu i teologiji pravoslavnih. U drugoj polovini XX. vijeka pravoslavni biblicisti sve više ulaze u dijalog sa zapadnom biblicistikom pokušavajući definirati i predstaviti konfesionalne specifičnosti discipline. U tome prednjače u Evropi pravoslavni Grci koji publiciraju na njemačkom jeziku, dok se u Americi pojavljuju brojne publikacije koje, zahvaljujući tome što su pisane na engleskom jeziku, postaju dostupne široj crkvenoj i akademskoj javnosti. Uglavnom se zauzima apologetski stav u odnosu na historijski kritizam i proučavalo vlastitu predaju zasnovanu na egzegetskom nasljeđu svetih otaca i liturgijskom doživljaju Pisma. Danas je situacija takva da konfesionalna odrednica „pravoslavna“ još uvijek figurira u međunarodnom naučnom svijetu, dok su konfesionalne odrednice „protestantska“ ili „katolička“ fuzionirale u jedinstvenu sintagmu „zapadna“ biblicistika. Pravoslavni biblicisti, koji su na polju naučnog tumačenja Pisma uglav-

¹ Usp.: Frances YOUNG, *Biblical Exegesis and the Formation of Christian Culture* (Cambridge: Cambridge University Press, 1997.), 241-247.

² Vidi: Christopher MARKSCHIES, „Bibelauslegungen in der Antike – ein neues Akademienvorhaben“, *Zeitschrift für Antikes Christentum* 16 (2013.), 423-432.

³ Usp.: Archimandrit SOPHRONIUS, *Starez Siluan. Mönch vom Berg Athos, Band 1: Sein Leben und seine Lehre* (Düsseldorf: Patmos, 1980.), 81-86.

nom usvojili tekovine „zapadne metodologije“, mnoge rezultate historijskog kriticisma i u ogromnoj mjeri zavise u svojem radu od dostignuća „zapadne“ biblicistike, u permanentnom su traganju za vlastitim *identity markers*, u smislu opravdanja konfesionalnog pridjeva „pravoslavna“ u biblicistici koja se predaje i poučava na fakultetima pravoslavne teologije širom svijeta.⁴

Postoji nekoliko osnovnih karakteristika pravoslavne biblicistike s kojima bi se uglavnom složili mnogi egzegeti katolici. Naime, iako se ne može govoriti o nekom posebnom pravoslavnom pristupu Bibliji, pri čemu bi ta konfesionalna odrednica striktno usmjeravala tumačenje, dva su momenta od iznimnog značenja: prvi se tiče odnosa prema svetootačkom hermeneutičkom i egzegetskom nasljeđu, a drugi se tiče liturgijskog, odnosno eklezijalnog određenja tumačenja Pisma. To bi bio neki tematski krov na dvije vode, ispod kojega i u okviru kojega se odvija niz pojedinačnih tema, poput pristupa, metoda, kontinuiteta i diskontinuiteta, autoriteta Crkve i sl. U tom smislu svetootačko nasljeđe ne sagledava se samo kao referiranje o onome što je nekada u prošlosti napisano, kao arhiv ili registar znanja o prošlosti i iz nje, već kao hermeneutički konstitutivni horizont ili kontinuirana zajednička platforma na kojima se odvija tumačenje Pisma kroz historiju. Zajednički nazivnik patrističke i suvremene egzegeze bio bi tumačenje Pisma tako da ono bude prihvatljivo svakomu koji traga za smislom života i smrti, i to onako kako se on očitava u evanđelju Gospodina Isusa Krista. Liturgijska dimenzija tumačenja Pisma pak podrazumijeva crkvenu relevantnost egzegeze čije je primarno i prirodno mjesto u događaju Crkve koja svetootajstveno uprisutnjuje Boga u svije-

⁴ Usp.: Elias OIKONOMOS, *Bibel und Bibelwissenschaft in der orthodoxen Kirche* (Stuttgart: Katholisches Bibelwerk, 1976.); John BRECK, *The Power of the Word in the Worshipping Church* (Crestwood, New York: St. Vladimir's Press, 1986.); Theodore STYLIANOPOULOS, „Historical Studies and Orthodox Theology or the Problem of History for Orthodoxy“, *Greek Orthodox theological review* 12/3 (1967.), 394–419; Theodore STYLIANOPOULOS, *The New Testament: An Orthodox Perspective I. Scripture, Tradition, Hermeneutics* (Brookline: Holy Cross Orthodox Press, 1997.); John FOTOPOULOS, „Orthodox Christianity - Historical Criticism of the Bible“, Eugen J. PENTIUC – John FOTOPOULOS and Bruce N. BECK (ur.), *Studies in Orthodox Hermeneutics*. [A Festschrift in Honor of Theodore G. Stylianopoulos], (Brookline, Massachusetts: Holy Cross Orthodox Press, 2016.), 57–79; Ulrich LUZ, *Theologische Hermeneutik des Neuen Testaments* (Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag, 2014.), 71–81; Predrag DRAGUTINOVIĆ, *Interpretation of Scripture in the Orthodox Church Engaging Contextual Hermeneutics in Orthodox Biblical Studies* (Belgrade: Christian Cultural Centre – Biblical Institute, 2018.). Za čitavu tematiku iznimno je važan nedavno objavljeni dijaloški zbornik: Stefan ALKIER – Christos KARAKOLIS – Tobias NICKLAS (ur.), *Sola Scriptura Ökumenisch* (Paderborn: Brill-Ferdinand Schönigh, 2021.).

tu i aktualizira riječ Pisma. Stoga pravoslavni egzeget neprekidno testira crkvenu relevantnost svojega rada, koja jest krajnji kriterij učinkovitosti biblijske egzegeze.

Jedna od tema koja se može smjestiti u ovaj širi kontekst razumijevanja Biblije je i *lectio divina* – iščitavanje božanskog u Pismu,⁵ ili riječima sv. Jeronima upoznavanje „snage i mudrosti Božje“ kroz čitanje Pisma. Takvo čitanje podrazumijeva vjeru pojedinca da će u Pismu sresti, spoznati Krista, a da ga nepoznavanje Pisma vodi k nepoznavanju Krista, da upotrijebimo ponovo koncept sv. Jeronima. Kako se, dakle, osnovne karakteristike čitanja Pisma u pravoslavnoj predaji – sveti oci i liturgija – dovode u vezu s *lectio divina*? Postoji li u pravoslavnom kontekstu nešto analogno tome ili se pak slobodno može govoriti o istovjetnosti u smislu da je *lectio divina* inherentno pravoslavnom razumijevanju Biblije?

Čitanje Biblije s ocima Crkve podrazumijeva usvajanje sljedećih uvida koji na određeni način pretkoncipiraju lekturu biblijskih tekstova: 1) Sveto pismo organski je povezano s ličnošću i djelom Isusa Krista – kako vjerujemo u Krista, tako ćemo tumačiti Pismo (po analogiji na Krista Pismo je bogočovječansko); 2) tumačenje Pisma je kristocentrično – cilj i svrha tumačenja Pisma je (pro)nalaženje Krista u njemu; 3) Stari i Novi zavjet su jedna cjelina; 4) jedinstvo tumačenja Biblije i teologije – tumačenje Pisma je prvenstveno teološki pothvat; 5) povezivanje riječi Pisma i liturgijskog života Crkve; 6) metoda tumačenja Pisma je uvijek otvorena – potrebno je da metoda vodi k „cilju“ (σκοπός) tumačenja i da Crkva ima „korist“ (ωφέλεια) od njega; 7) naučni pristup Bibliji je legitiman i potreban kako u kontekstu misije Crkve, tako i pouke unutarcrkvenog života.⁶ Sve te karakteristike pokazuju da čitanje Biblije u zajednici Cr-

⁵ Stupnjevi koji se navode u okviru *lectio divina* su: *lectio, meditatio, oratio, contemplatio, actio*. Radi se o jednom molitveno angažiranom čitanju Biblije kroz molitvu i posvećenom promišljanju tajne Božje prisutnosti. Dogmatska konstitucija o Božanskoj objavi *Dei Verbum* Drugog vatikanskog koncila preporučuje praksu *Lectio Divina* vjernicima (poglavlje 25). Papa Benedikt XVI. je u svojoj enciklici iz 2010. *Verbum Domini* afirmirao ovakav pristup Bibliji smatrajući ga ključnim i za osobni vjerski život, ali i za kršćansku ekumenu.

⁶ Usp.: Joannis PANAGOPOULOS, *Ἡ Ἑρμηνεία τῆς Ἁγίας Γραφῆς στὴν Ἐκκλησία τῶν Πατέρων. Οἱ τρεῖς πρώτοι αἰῶνες καὶ ἡ ἀλεξανδρινὴ παραδόση ὡς τὸν πέμπτο αἰῶνα* (Athens: I. Ἀκρίτας, 1991.), 54-57. Također: Vasile MIHOC, „Basic Principles of Orthodox Hermeneutics“, Moises MAYORDOMO (ur.), *Die prägende Kraft der Texte. Hermeneutik und Wirkungsgeschichte des Neuen Testaments*. [Ein Symposium zu Ehren von Ulrich Luz], (Stuttgart: Katholisches Bibelwerk, 2005.), 38-64; U suvremenoj pravoslavnoj bibliistici sve više se uviđa potreba „otvaranja“ k suvremenim metodama i kritikizira puko tavorenje u „tradiciji“. Vidi npr.: Dragan RADIĆ, „Jezik apostola Pavla kao paradigma teološkog govora“, *Edinost in dialog/Unity and Dialogue* 74 (2019.), 151-174.

kve podrazumijeva usvajanje stavova koji rukovode lektinom biblijskih tekstova, npr. uvjerenje da je Pismo o Kristu i da je Pismo *totus Christus*.⁷ Evidentno je da se katolička i pravoslavna tradicija slažu u tom pitanju.

U ovom kontekstu zanimljivo je navesti razmatranja o *lectio divina* koja iznosi pravoslavni biblicist J. Breck u svojoj knjizi *Scripture in Tradition. The Bible and its Interpretation in the Orthodox Church* (2001.), i to u poglavlju pod vrlo indikativnim naslovom: „In Quest of an Orthodox *lectio divina*“ (67-86). On formulira sljedeće programsko usmjerenje svojih razmatranja:

„Mnogi pravoslavni ustuknu pred idejom da mi imamo naučiti ponešto od drugih kršćanskih tradicija. Oni bi sa skepticizmom i konfuzijom reagirali na sugestiju da bismo imali koristi ako bismo usvojili metodu duhovnog čitanja koja se obično dovodi u vezu s rimokatolicizmom. A to je upravo ono što bih ja želio preporučiti na stranicama koje slijede. Mi trebamo ustanoviti da ovaj konkretni pristup čitanju Pisma, poznat kao *lectio divina*, nije karakterističan samo za zapadno ili latinsko kršćanstvo. S jedne strane njegovi se korijeni mogu naći u ranim grčkim patrističkim spisima. S druge strane, ono je suštinski kompatibilno s tradicionalnom pravoslavnom praksom čitanja i posredovanja Pisma kao stjecanja znanja o Bogu i učešća u njegovu božanskom životu.“⁸

Razmatrajući jezik apostola Pavla, autor konstatira sljedeće: „Njegov pristup i uspeh u misionarskoj delatnosti sastojao se iz činjenice da apostol nije bio strogo zatvoren u tradicije svog vremena, nego je bio otvoren i prijemčiv za sve drugo što nije ugrožavalo istinu Evanđelja. Takav Pavlov pristup poziva i nas da pratimo savremene tokove kako bi naša misionarska delatnost imala uspeha u savremenom društvu. Jezik i teologija Crkve ne smeju da se smeste u kulturni vakuum koji će ignorisati aktuelne filozofske i društvene trendove, nego moraju da budu otvoreni i prijemčivi. Da bi teologija ponovo postala pristupačna i verodostojna savremenom čoveku, ona mora da se otvori prema svetu i da iznova preispita i reinterpretira biblijsku i patrističku tradiciju.“ (171). Vidi također: Christos KARAKOLIS, „Die Kirchenväter können das eigene Verstehen anleiten, aber nicht ersetzen – eine orthodoxe Perspektive“, Stefan ALKIER – Christos KARAKOLIS – Tobias NICKLAS (ur.), *Sola Scriptura ökumenisch* (Paderborn: Brill-Ferdinand Schönigh, 2021.), 55-72. Vidi također: Predrag DRAGUTINOVIĆ, „Constructing Context: Test Case ‘Orthodox Biblical Scholarship’“, Ute Eva EISEN – Heidrun MADER (ur.), *Talking God in Society: Multidisciplinary (Re)constructions of Ancient (Con)texts*. [Festschrift P. Lampe, Volume II: Hermenein in Global Context: Past und Present], (Göttingen: Vandenhoeck&Ruprecht 2020.), 445-456.

⁷ Usp.: Peter J. LEITHART, *Deep exegesis. The Mystery of Reading Scripture* (Waco, Texas: Baylor University Press, 2009.), 173.

⁸ John BRECK, *The Bible and Its Interpretation in the Orthodox Church* (Crestwood, New York: St. Vladimir’s Press, 2001.), 69.

U prilog ovoj svojoj tezi autor navodi brojna svjedočanstva iz grčke patristike. *Lectio divina* je odomaćena u pravoslavnoj predaji podjednako kao i zapadnoj. *Lectio divina* je zapravo jedan akt molitve Pisama („praying the Scriptures“), akt pogrūžavanja u tajne i istine Pisma koje se postiže posvećenim predavanjem Riječi i odvija djelovanjem Duha Svetoga.⁹

Koliko je, pak, moguće teoriju i praksu *lectio divina* komunicirati u kontekstu suvremene biblijske hermeneutike? Da li je taj koncept „naučan“, akademski pogodan za raspravu i kadar biti uključen u dijalog s drugim pristupima ili je on vlasništvo duhovnih elita koji se nameće na slijepo prihvatanje ili odbijanje?

2. *Lectio divina* u kontekstu suvremene biblijske hermeneutike

2.1. Dijakroni pristup

Historijski kriticizam je u velikoj mjeri relativizirao značenje *lectio divina*. Budući da su biblijski tekstovi proučavani kao dokumenti iz prošlosti, iz kojih se saznaje kako su tadašnji ljudi vjerovali i pisali o Bogu, u njima se uglavnom za tim i tragalo. Oni su eventualno mogli imati etičku vrijednost i paradigmatičnost za suvremene ljude, ali „čitanje božanskog“ u njima ili pak molitveno čitanje smatrali su se reliktom srednjovjekovnog samorazumijevanja, nenaučnim, nekritičkim i samim tim neadekvatnim prosvijećenom dobu.¹⁰ Međutim, od polovine XX. vijeka stvari se postupno mijenjaju. Historijsko-kritička metoda gubi dominaciju u tumačenju Biblije, veliki oci historijskog kriticizma bivaju sagledavani kao mislioci svojega doba koji su stavili snažan akcenat na razum i racionalno poimanje, razrađivali teme koje ni u kojem slučaju nisu relevantne za mnoge druge životne kršćanske kontekste. Veliku ulogu su odigrale u Evropi i generalno zapadnom svijetu hermeneutike H.-G. Gadamera i P. Rikera koje su stavile akcent na integralno razumijevanje biblijskih tekstova, u smislu da je čin razumijevanja jedan holistički akt čovjekova bića, pri čemu razumjeti znači i doživjeti, sroditi se, a ne samo racionalno prihvatiti.¹¹

⁹ Usp.: John BRECK, *The Bible and Its Interpretation*, 79.

¹⁰ O idejnoj pozadini historijskog kriticizma vidi: Ulrich WILCKENS, *Kritik der Bibelkritik. Wie die Bibel wieder zur Heiligen Schrift werden kann* (Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag, 2012.), 27-46.

¹¹ Usp.: Anto POPOVIĆ, *Načela i metode za tumačenje Biblije. Komentar papina govora i dokumenta Biblijske komisije Tumačenje Biblije u Crkvi* (Zagreb: KS, 2005.), 219-233; Peter STUHLMACHER, *Vom Verstehen des Neuen Testaments. Eine Hermeneutik* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht), 197-204.

Nadalje, pojava kontekstne hermeneutike dovela je do novih pitanja i novih metoda uz pomoć kojih se odgovaralo na njih. S drugih kontinenata su dolazili novi glasovi koji su insistirali na „čitanju odozdo“, na čitanju iz srca života natopljenog patnjom (npr. teologija oslobođenja, konteksti Afrike i sl.). Navedeni momenti su u velikoj mjeri doprinijeli hermeneutičkoj rehabilitaciji tumačenja iz prošlosti, s jedne, i osobna čitanja (u koja spada i *lectio divina*), s druge strane. *Lectio divina* angažira čitavo čovjekovo biće, i duhovno i tjelesno; čitalac integralno sudjeluje u aktu razumijevanja koji na koncu rezultira prakticiranjem vrline kao peti stupanj opisan s *actio* (*viva lectio est vita bonorum*). Uz to, mnogi rezultati historijskog kriticizma nisu nužno u suprotnosti s *lectio divina*, niti pak *lectio divina* suspendira naučno i kritičko bavljenje Biblijom.¹² Naprotiv, modeli govora u Bogu koje susrećemo u Bibliji, a koje ustanovljujemo historijsko-kritičkom metodom, mogu u velikoj mjeri pomoći da *lectio divina* ne odvede samo k Riječi tajno skrivenoj u srcu čitaoca već i k Riječi upućenoj crkvenoj zajednici i svijetu. Potrebno je danas odlučno naglasiti da naučno proučavanje Biblije i *lectio divina* nisu međusobno suprotstavljeni koncepti koji isključuju jedan drugi. To je često lažna dilema koja dovodi do polarizacije između vjere i nauke, duhovnog i akademskog i sl. Zapravo je nezamislivo da teologija, artikulirani teološki govor, služba Riječi, može postojati bez čitanja teksta Biblije. Historijski kriticizam nas uči da ozbiljno uzimamo tekstove – oni predstavljaju kontrolnu instanciju i oslonac koji čuva od pretjerano subjektivnog pristupa koji se nerijetko završava u maglovitim spekulacijama.

2.2. Sinkroni pristup

Dok je u okviru dijakronog pristupa fokus na prvobitnom čitaocu/slušaoču kojega biblijski autor/autori ima u vidu u momentu sastavljanja spisa – tzv. izvornog čitaoca često nije moguće odrediti, u pojedinim slučajevima je to pak relativno lako – sinkroni pristup poklanja pažnju realnom čitaocu (*real reader*). To može biti bilo koja osoba koja je čitala i čita biblijski tekst. U okviru biblijskih studija ponekad se proučava način na koji realni čitaoci tumače biblijske tekstove.¹³ Načini na koji su tekstovi tumačeni kroz historiju proučava se u okviru koncepta historije

¹² Naravno, kritička egzegeza i *lectio divina* se ne odvijaju istovremeno, već strukturiraju rad jednog egzegeta komplementarno. Usp.: John BRECK, *The Bible and Its Interpretation*, 70-71.

¹³ Vidi npr.: Walter DIETRICH – Ulrich Luz (ur.), *The Bible in a World Context. An Experiment in Contextual Hermeneutics* (Grand Rapids, Michigan/Cambridge: Eerdmans Publishing Company, 2002.).

učinka (*Wirkungsgeschichte/history of reception*). Ta su proučavanja jasno pokazala da je način na koji čitaoci tumače biblijske tekstove suštinski pod utjecajem njihova shvaćanja Biblije, dogmatskih pretpostavki i svrhe čitanja. Suvremena biblijska hermeneutika razvila je nekoliko strategija čitanja koje se fokusiraju na čitaoca, npr. čitačev-kreativni-odgovor (*reader-response criticism*), gdje se naglašava uloga čitaoca kao aktivnog faktora u pronalaženju smisla teksta. U nekim slučajevima primjenjuju se interaktivni i fenomenološki pristupi, u okviru kojih se traga za balansom između uloge teksta i uloge čitaoca (npr. Wolfgang Iser, Umberto Eco).¹⁴ U drugim slučajevima primjenjuju se socijalni ili strukturalistički pristupi čitanju, u okviru kojih se akcent stavlja na socijalnu lokaciju čitaoca i interpretativnu zajednicu čiji je čitalac dio. U okviru narativnog kritičizma pravi se razlika između pripovjedača (onoga koji pripovijeda), implicitnog čitaoca (*implied reader*) i stvarnog čitaoca teksta (*real reader*). Stvarni čitalac je osoba koja čita tekst, dok je implicitni čitalac intratekstni element. Implicitni čitalac je definiran ili kao čitalac kojega realni autor ima u vidu kada piše tekst ili kao intratekstni literarni konstrukt. U okviru narativnog kritičizma može se konstatirati da je implicitni autor taj koji vodi implicitnog čitaoca korak po korak kroz tekst.¹⁵ Svi ovi uvidi na polju suvremene hermeneutike otvaraju prostor za promišljanja koncepta *lectio divina*, naročito kada se uzme u obzir izrazito teološki karakter biblijskih tekstova. U svakom slučaju, čitalac se ne sagledava kao pasivan recipijent fiksnih sadržaja teksta, već kreativno sudjeluje u gradnji smisla od materijala koji tekst nudi.

2.3. Komunikološki ili eklezijalni karakter *lectio divina*

Lectio divina ne odvija se samo u tišini prostora pojedinca, individue koja čita, moli se, razmišlja i radi. *Lectio divina* se odvija i u molitvenoj zajednici Crkve, kroz čitanja i pjevanja Pisma u bogoslužnom životu. Sveto pismo je prvenstveno knjiga Crkve, knjiga koja svjedoči o događaju Krista i Crkve, ali ih ne zamjenjuje.¹⁶ U kojoj mjeri je zajednica mjerodavni i konstitutivni faktor u razumijevanju teksta, može se ilustrirati na dva primjera iz uvida suvremene hermeneutike, a u odnosu na različite komunikacijske situacije:

¹⁴ Vidi: U. LUZ, *Theologische Hermeneutik*, 176-188.

¹⁵ Vidi: Benedikt JESSING, „Leselenkung“, *Lexikon der Bibelhermeneutik. Begriffe – Methoden – Theorien – Konzepte* (Berlin: Walter de Gruyter, 2009.), 356-357.

¹⁶ Usp.: Robert GRANT – David TRACY, *A Short History of the Interpretation of the Bible* (Fortress Press, 1984.), 182-183.

Primjer 1: Bogoslužna čitanja Pisma. Mjesto gdje se neprestano prakticira *lectio divina* je bogoslužje. Zajednica koja čita i posreduje poruku Pisma. Proučavanje historije teksta Novog zavjeta u okviru antičke produkcije i distribucije knjiga ukazuje na veliko značenje publike, kruga čitalaca ili zajednice, za očuvanje „izvornog“ teksta. Zajednica ili krug čitalaca su kontekst u kojem se jedan tekst producira i tradira, što bi u antičkim uvjetima značilo kopiranje, odnosno prepisivanje i umnožavanje tekstova. Usporedba produkcije i distribucije biblijskih spisa s odgovarajućim procedurama antičkog svijeta ukazuje na to da je zajednica Crkve kao primarni recipijent biblijskih tekstova bila u stanju uočiti i konstatirati pogreške do kojih je prilikom prepisivanja moralo dolaziti te da sve pogreške koje se javljaju na „makro nivou“ svede na najmanju moguću mjeru.¹⁷ Tako Crkva nije samo interpretativna zajednica koja tumači predane joj tekstove, već na izvjestan način uobličava te tekstove, bdije nad njima, čuva ih, moli i čita, kako vjeruje, u skladu s njihovim vlastitim zahtjevom, koji je izrazito teološki.

Primjer 2: Akademska čitanja Pisma. U svojem čuvenom djelu *Is There a Text in the Class?* (1980.),¹⁸ Stanley Fish zastupa tezu da je kompetentni čitalac dio interpretativne zajednice („interpretive community“) koja se sastoji od članova koji dijele interpretativne strategije („interpretive strategies“) ili zbroj zajedničkih pretpostavki („set of community assumptions“) čitanja teksta utoliko što zapravo ona daje smisao tekstu. On također smatra da svaka od tih interpretativnih strategija zajednice kreira sve navodno objektivne karakteristike teksta. U tom smislu značaj jednog teksta zavisi od strategija i pretpostavki koje čitaoci jedne zajednice dijele jedni s drugima. Fish nadalje smatra da interpretativna zajednica svakom tekstu daje vrijednost i smislove u toj mjeri da čak ne

¹⁷ Usp.: Timothy MITCHELL, „Exposing Textual Corruption: Community as a Stabilizing Aspect in the Circulation of the New Testament Writings during the Greco-Roman Era“, *Journal for the Study of the New Testament* 43/2 (2020.), 266-298. „In this paper I look at the publication and distribution practices of the first few centuries of the Christian era. I argue that because books were copied and circulated primarily through social networks in a community, this naturally created an environment where any macro-level changes to the text, literary theft, and plagiarism of these writings was exposed through these same social networks. In the article I give examples of this phenomena from pagan and Christian sources. Some of the examples are taken from the New Testament. Though these examples from the New Testament discuss communities of Christians that are in a position to expose textual corruption rather than being explicit references to revealing textual corruption.“

¹⁸ Usp.: Stanley FISH, *Is There A text in This Class? The Authority of Interpretive Communities* (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1980.), 147-174.

postoji neka vanjska instancija koja bi mogla utjecati na te procese. Stoga, on zaključuje da je za svaku interpretaciju tekstova karakteristično to što ona nije proces traganja za fiksnim smislom u okviru jednog lingvističkog sistema, već je zasnovana na praksama i pretpostavkama jedne institucije ili zajednice gdje se smislovi izvode zavisno od njihova konteksta, prije nego iz njihove pozicije u lingvističkom sistemu. U tom smislu konteksti uvjetuju smislove koji se artikuliraju u jednoj interpretativnoj zajednici koja je kao instancija neodvojivi dio procesa tumačenja. Ovaj koncept naučno legitimira prakse čitanja i tumačenja u Crkvi kao interpretativnoj zajednici koja tekstove ne čita prosto kao nosioce smislova, već im u jednom interaktivnom procesu dodjeljuje smislove.

Primjer 3: Performativno Pismo. Uz duhovni i intelektualni moment, koji je karakterističan za bogoslužna i akademska čitanja Biblije, u okviru suvremene hermeneutike pojavljuju se pristupi koji ukazuju na performativnost biblijskog teksta. Ovaj pristup (*embodied performance*) ukazuje na mogućnost recepcije biblijskog teksta tako što recipijent, tumač, ujedno biva i performer koji svoje intuitivne doživljava biblijskog teksta uvodi u dijalog s klasičnim razumijevanjima i tumačenjima. Novina je u tome što se akademsko i naučno sagledavanje biblijskih tekstova otvara za emociju i intuiciju recipijenta biblijske poruke. Ova metoda čitanja i „izvođenja“ Pisma na tragu je postavki i zahtjeva suvremene filozofske hermeneutike koja naglašava integralni i holistički pristup razumijevanju kao takvu. Tumač se postavlja ne samo kao subjekt pred tekstom već i kao objekt na kojemu tekst vrši izvjesne utjecaje. Polazi se od činjenice da je svaki recipijent poruke Pisma kompleksno ljudsko biće koje osmišljava svijet oko sebe na različite načine, pa tako i kroz svoje tijelo, pokrete, emocije, pripadnost zajednici. Ova metoda nudi put i način otjelotvorenja čovjekova osmišljavanja sebe i svijeta oko sebe kroz aktivno suočavanje i recepciju biblijske poruke.¹⁹

Zaključak

Na osnovi svega iznesenog može se zaključiti da *lectio divina* u pravoslavnoj predaji postoji kao duhovno čitanje Pisma te da je riječ o istovjetnom pristupu Bibliji ili istovjetnoj tehnici čitanja Biblije koja se prakticira u obje Crkve. Ona se može označiti i kao molitveno čitanje

¹⁹ Sarah AGNEW, *Embodied Performance. Mutuality, Embrace, and the Letter to Rome* (Eugene, Oregon: Wipf and Stock Publishers, 2020.); Vidi također: Vladan TATA-LOVIĆ, „Performativnost“, *Leksikon Biblijske Egzegeze* (Beograd: Službeni glasnik i Biblijski institut PBF-a, 2018.), 299-301.

Pisma, pri čemu takvo čitanje može u samoći prakticirati pojedinac ili ono pak može biti prakticirano u okviru liturgijske zajednice. S druge strane, ovakav pristup se, u akademsko-naučnom smislu, ne može odbaciti kao nenaučan, proizvoljan i lišen teorijskog diskursa, kao što se često događalo i događa. Naprotiv, mnogi suvremeni uvidi na polju epistemologije i heremeneutike pokazuju da je *lectio divina* jedan teorijsko-naučno legitimni koncept, komunikološki potentan i heremeneutički plauzibilan.

LECTIO DIVINA IN THE ORTHODOX TRADITION AND CONTEMPORARY BIBLICAL HERMENEUTICS

Summary

In Orthodox tradition the concept of „spiritual reading“ of Scripture might be viewed as equivalent to the methods and experience described as lectio divina by Latin authors. This approach to biblical texts in modern biblical studies has sometimes been challenged, ignored or declared to be pre-modern and obsolete. However, the turn towards „synchrony“ in the second half of the 20th century places the concept of the reader, the experience, the relationship between the reader and the text, appropriation, attitude towards „the substance of the text“, and so on at the center of hermeneutical observations. This approach has brought lectio divina back to the field of hermeneutic reflection. In the Orthodox Tradition, as well as in modern Orthodox biblical studies, lectio divina or „spiritual reading“ is considered appropriate to absorbing the fundamental claims of biblical texts; it does not inhibit correctly understood historical criticism; and it allows the voice of texts from the distant past to speak of God down the ages and diachronically communicate essential biblical messages to the Church and society.

Keywords: *lectio divina, Orthodox hermeneutics, spiritual reading, contemporary biblical hermeneutics*

Translation: Predrag Dragutinović and Kevin Sullivan